

A NYELVÉSZ ÉS A TUDÓS

THE LINGUIST AND THE SCHOLAR

Kertész András

az MTA rendes tagja, Debreceni Egyetem Germanisztikai Intézet
kertes. andras@arts.unideb.hu

Az utóbbi mintegy két évszázad tudománytörténetének tanúsága szerint a nyelvtudományt egyebek mellett két markáns hagyomány egyidejű jelenléte formálja. Egyrészt a humán tudományok (irodalomtudomány, filológia, történelemtudomány stb.) hermeneutikai gyökerű gondolkodásmódja. Másrészt a természettudományos minta követésének szándéka, ami az 1950-es évektől kezdve matematikai alapokon nyugvó deduktív elméletek kidolgozásában, kísérletes vizsgálatokban és statisztikai eszközöket alkalmazó kutatásokban nyilvánul meg. A két hagyomány bonyolult viszonya közrejátszik abban, hogy mindazok, akik kapcsolatba kerülnek a nyelvtudománnyal, elemi erejű élményként élhetik át az elméletek, módszerek, modellek, hipotézisek *sokféleségét* és a hozzájuk kapcsolódó érdekcsoportok között dúló „nyelvészeti háborúkat” (the linguistics wars). E hétköznapi tapasztalat megvilágítható tudás- és tudományszociológiai, valamint ismeret- és tudományelméleti összefüggésekkel is. Az előbbiekre nem térek ki, az utóbbiakra viszont azért utalok röviden, mert levezethető belőlük a válaszom arra a kérdésre, hogy *Ki a tudós a nyelvtudományban?*

A 20. század első felében a tudományelméleti gondolkodást meghatározó Bécsi Kör meghirdette az *egységes tudomány* programját (Einheitswissenschaft, unified science). Azt tekintették tudósnek, aki a racionalitás általános érvényűnek feltételezett normáit követve az empirikus diszciplínák egységesnek vélt módszerét alkalmazta. Azonban a Bécsi Kör törekvései már évtizedekkel ezelőtt kudarcot vallottak, és „manapság kevesen vonnák kétségbe, hogy a filozófia sodrása világosan a tudomány *sokfélesége* felé fordult. A Bécsi Körnek a tudomány egységére vonatkozó programja halott.” (Ruphy, 2016, xi; kiemelés K. A.) A tudomány sokfélesége nyilvánvalóan jóval nehezebbé teszi a rovat címében feltett *Ki a tudós?* kérdés megválaszolását, mint az egységes tudomány programja. A nyelvtudományban egyebek mellett azért, mert a sokféleségre két, egymással ellentétes reakció figyelhető meg.

Az egyik az a tudománytörténészek és gyakorló nyelvészek körében egyaránt látványos igyekezet, amely az 1960-as évek közepétől Chomsky és követői fellépését a nyelvtudomány kuhni értelemben vett tudományos forradalma-

ként, a generatív nyelvészetet pedig új paradigmaként kívánja láttatni. Thomas Kuhn (2000) kategóriáinak alkalmazása a *sokféleség megszüntetésére törekvő, abszolutista tudomány szemlélettel* jár együtt, mely a generatív nyelvészetnek a nyelvtudomány egészére kiterjedő egyeduralmi igényét kísérli meg legitimálni a mindenkori elméletváltozatot tekintve a tudományos igazsághoz vezető egyetlen járható útnak.¹ A másik – az abszolutizmussal ellentétes – reakció a *sokféleséget megőrzendő értéknek tekintő relativizmus*: „[...] annak a lehetetlensége, hogy tudományterületünkön mindenkit rávegyünk egyetlen paradigma elfogadására, a kuhni normál tudományban való berendezkedésre, azt mutatja, hogy rosszul láttuk a dolgokat. [...] minden elméleti perspektíva másképp ragadja meg a nyelvi valóságot és mindegyikük – noha mint tudományos elméletek *összeegyeztethetetlenek* egymással – hozzáad valamit a tudásunkhoz. De többé nem követelhetjük meg, hogy a perspektívák egyetlen elméletté ötvöződjenek: *be kell érniük eltérő, mégis egyformán érvényes nézőpontokkal.*” (Lakoff, 1989, 985–986; kiemelés K. A.) Az abszolutista attitűd szorosan összefügg a természettudományok iránti elkötelezettséggel, a relativizmus pedig a humán tudományi beállítottsággal.

A nyelvtudomány sokféleségének ténye tehát az abszolutizmust és a relativizmust egyaránt motiválhatja. Ugyanakkor mindkettő egyéb tulajdonságokkal is összeköthető. Például a Lakoff-idézet – mivel egyformán érvényes nézőpontok létének tudomásulvételét hangsúlyozza – arra is rávilágít, hogy a pluralista és relativista tudományfelfogás egyúttal a *toleranciát* is megköveteli.² Ezzel szemben az, aki az abszolutista utat választja, a sajátjától eltérő nézetek *intoleráns* elutasítását is vállalja.³ Két idézet összevetésével szemléltetem a sokféleségre adott abszolutista reakcióhoz kapcsolódó intoleráns álláspontot. Sampson, aki az egyik vezető korpusznyelvész, a következőt gondolja a Chomsky-féle generatív nyelvészetnek az informánsok intuíciójára épülő adatfogalmáról: „Ha a nyelvészet valóban az intuícióra épül, akkor *nem tudomány.*” (Sampson, 1975, 60; kiemelés K. A.) Chomsky pedig így jellemzi a korpusznyelvészetet: „*A korpusznyelvészet semmit sem jelent.* Olyan valamivel egyenlő, mintha a fizika és a kémia amellet döntene, hogy ahelyett, hogy kísérletekre támaszkodnának, inkább videoszalagokat készítenek mindarról, ami a világban történik [...]. Tudja, *a tudományok nem tesznek ilyet.*” (Andor, 2004, 97; kiemelés K. A.) Mindkét szerző abszolutizmusát és intoleranciáját tükrözi az, ahogy egymás adatfogalmának tudományos voltát kétségbe vonják.

¹ Ez a megállapítás Kuhn kategóriáinak a nyelvtudományra való *alkalmazására* vonatkozik, és nem Kuhn tudománytörténeti nézeteire. Kuhnt többek között éppen relativizmusa miatt érte éles kritika.

² A tolerancia általános fogalmához lásd például Forst, 2003.

³ Azonban e kategóriák összefüggése ennél jóval differenciáltabb, lásd például Irlenborn, 2016.

A relativista és toleráns tudományfelfogásból egy további lényeges tulajdonság is következik: a *prizmatikus* látásmód (lásd ismét a Lakoff-idézetet). A prizmatikus látásmód a perspektívaváltás képességét jelenti, azaz azt, hogy a nyelvész képes az ismereteket fogalmak, módszerek, kritériumok, problémák, háttérfeltevések prizmájának különböző síkjain keresztül több nézőpontból szemlélni és folyamatosan újraértékelni (Kertész–Rákosi, 2019). Az abszolutista szemléletre viszont az egyetlen perspektívára koncentrááló *egysíkúság* jellemző.

Mindkét tudományfelfogás differenciálatlan megnyilvánulása *veszélyforrás*. Bloor (2007, 279.) szerint „az igazán veszélyes emberek kint a világban mindannyian abszolutisták. Az abszolutizmus diktatúrája és az abszolút háborúja az abszolút ellen az, amitől félnünk kell.” A relativizmust pedig többek között az a vád éri, hogy összefonódik az antirealizmussal, és önkényes, tekintélyelvű vagy esetleges döntésekre készlet (Irlenborn, 2016; Bloor, 2007). Továbbá mindkét szemlélet a megismerést torzító érvelési hibák elkövetésére csábíthat (Bloor, 2007; Kertész, 2019).

Ki tehát a tudós a nyelvtudományban? A relativista, toleráns, több perspektívából szemlélődő? Vagy az abszolutista, intoleráns, egysíkúan gondolkodó? A két felfogásnak vannak-e kevésbé veszélyes változatai? Nincs sematikus válasz: noha a nyelvtudományban az abszolutizmus megnyilvánulásai dominálnak, a relativista szemléletéi is megtalálhatók.

Ha viszont a fenti kategorizálás nem vezet el közvetlenül a tudós tulajdonságainak meghatározásához a nyelvtudományban, akkor milyen kritériumot kell választanunk? Ismét a tudományelméletben lejátszódó változások nyújthatnak segítséget.

A filozófiaiag reflektált gondolkodás – a megismerés ismeret- és tudományelméleti alapkérdései iránti fogékonyság – jelentősége az értékteremtő tudományos kutatómunka számára aligha vitatható (Nyíri, 2020). Ebből a támpontból kiindulva továbbléphetünk, ha tudjuk, hogy egyrészt jelenleg fokozatosan alakulnak ki az egyes szaktudományok *diszciplínaszpecifikus tudományelméletei* (Lohse–Reydon, 2017). Másrészt az egyes tudományágakon belül is több metaelméleti megközelítés tűnik fel, és létrejön az adott diszciplína tudományelméleteinek sokfélesége – így a nyelvtudományé is (Kertész, 2004; Kertész et al., 2019).

E folyamat legfontosabb hozadéka a *nyelvtudomány határainak tágítása*, mert a diszciplína alapkérdéseire való metaelméleti reflexiót nem a kutatómunkán kívül álló öncélú tevékenységként határozza meg, hanem annak részeként. Következésképpen, a nyelvtudomány diszciplínaszpecifikus tudományelméleteinek alapvető célja megegyezik a tárgytudományos kutatásával: mindkettő a nyelvtudás, a nyelvhasználat, a nyelvtörténet minél pontosabb leírására és magyarázatára törekszik. Azonban a nyelvtudomány szolgálatába állított tudományelméletek e célt nem a gyakorló nyelvész mindennapos tevékenységét lekötő technikai részletkérdések közvetlen vizsgálatával közelítik meg, hanem a tárgy- és metatudo-

mányos információk ciklikus, retrospektív újraértékelésre épülő kölcsönhatása révén feltárt mély összefüggésekből következtetnek a mindennapos kutatómunka felszíni részletkérdéseinek megoldásaira csakúgy, mint a metaelméleti reflexió nélkül gyakran észrevehetetlen csapdák elkerülésének lehetőségeire (Kertész–Rákosi, 2019).

Elérkeztünk tehát ahhoz a válaszhoz, amelyet a kiinduló kérdésre adhatok. A nyelvtudomány akkor kerülhet közelebb célja eléréséhez, ha a relativista és az abszolutista út veszélyeit egyaránt el tudja kerülni. A veszélyek pedig akkor lesznek elkerülhetők, ha a nyelvtudomány művelői a diszciplínaszpecifikus tudományelméletek problémamegoldó potenciálját a kutatói eszköztár hatékony komponenseként alkalmazva használják ki. A jövő nyelvtudományában a nyelvész tudóssá válásának ezzel a felismeréssel kellene kezdődnie.

IRODALOM

- Andor J. (2004): The Master and His Performance: An Interview with Noam Chomsky. *Intercultural Pragmatics*, 1, 93–111. DOI: 10.1515/iprg.2004.009, https://www.researchgate.net/publication/249939881_The_Master_and_His_Performance_An_Interview_with_Noam_Chomsky
- Bloor, D. (2007): Epistemic Grace. Antirelativism as Theology in Disguise. *Common Knowledge*, 13, 250–280. DOI: 10.1215/0961754X-2007-007, https://www.researchgate.net/publication/249874562_Epistemic_Grace_Antirelativism_as_Theology_in_Disguise
- Forst, R. (2003): *Toleranz im Konflikt. Geschichte, Gehalt und Gegenwart eines umstrittenen Begriffs*. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Irlenborn, B. (2016): *Relativismus*. Berlin–Boston: de Gruyter
- Kertész A. (2004): *Philosophie der Linguistik. Studien zur naturalisierten Wissenschaftstheorie*. Tübingen: Narr
- Kertész A. (2019): Fallacies in the Historiography of Generative Linguistics. *Foundations of Science*, 24, 775–801. DOI: 10.1007/s10699-019-09612-9, <https://link.springer.com/article/10.1007/s10699-019-09612-9>
- Kertész A. – Moravcsik E. – Rákosi Cs. (eds.) (2019): *Current Approaches to Syntax: A Comparative Handbook*. Berlin–Boston: de Gruyter Mouton
- Kertész A. – Rákosi Cs. ([2012] 2019): *Data and Evidence in Linguistics: A Plausible Argumentation Model*. Cambridge: Cambridge University Press
- Kuhn, T. S. ([1970] 2000): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest: Osiris Kiadó
- Lakoff, R. (1989): The Way We Were; Or; The Real Truth about Generative Semantics: A Memoir. *Journal of Pragmatics*, 13, 939–88. DOI: 10.1016/0378-2166(89)90016-7
- Lohse, S. – Reydon, T. (Hrsg.) (2017): *Grundriss Wissenschaftsphilosophie. Philosophien der Einzelwissenschaften*. Hamburg: Meiner
- Nyíri K. (2020): Tudomány filozófia nélkül? *Magyar Tudomány*, 181, 10, 1400–1403. DOI: 10.1556/2065.181.2020.10.10, https://mersz.hu/hivatkozas/matud202010_f46919#matud202010_f46919
- Ruphy, S. (2016): *Scientific Pluralism Reconsidered. A New Approach to the (Dis)Unity of Science*. Pittsburgh: Pittsburgh University Press
- Sampson, G. R. (1975): *The Form of Language*. London: Weidenfeld & Nicholson